

Ірина Шкіцька

МІСЦЕ ПРОНОМІНАЛЬНО-ІНФІНІТИВНИХ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ В КЛАСИФІКАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ОДНОСКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (з історії питання)

Українській мові, як і всім слов'янським, властиві односкладні конструкції. Ще з часів О.О.Шахматова, автора теорії про односкладність/двоскладність у синтаксисі простого речення, існують суперечності щодо класифікації односкладних структур. Багато розбіжностей в їх класифікаційній системі стосується прономінально-інфінітивних безособових конструкцій.

Прономінально-інфінітивні безособові речення - це односкладні конструкції, предикативну основу яких складають дієслівна зв'язка, займенник чи прислівник (у заперечній або стверджувальній формі) та інфінітив. Наприклад: *[А у серванті блюдечка дзвонять]. Є з чого впасти, є що згадати (Л.Жиленко); [Тут я сам...] Нема з ким заспівати — [Підспіваю, може, солов'ям] (М.Удовиченко); [Уже давно в землі лежить Дурний, останній і горбатий]. І правду нікому сказати, і нікому її простить (Г.Федюк).*

У східнослов'янському мовознавстві прономінально-інфінітивні безособові структури малодосліджені. Провідна роль у їх вивченні належить російським синтаксистам.

У класичній русистичі існує декілька поглядів щодо визначення їх місця в загальній класифікації речень. Конструкції типу. Нікому руку подати трактуються по-різному:

- 1) як безособові речення (Востоков, 1835; Пепковский, 1956);
- 2) як інфінітивні речення (Шахматов, 1941; Тимофеев, 1950; Галкина-Федорук, 1958);
- 3) як проміжний тип між інфінітивними та безособовими-безособово-інфінітивні (Гвоздєв, 1958; Бабайцева, 1968).

У сучасних роботах російських мовознавців, присвячених аналізованим конструкціям, теж нема одностайності. Їх визначають:

- 1) як інфінітивні речення (Грамматика современного русского языка, 1970; Белошапкова, 1977; Брицын, 1990);
- 2) як безособово-інфінітивні речення (Лекант, 1986; Шабалина, 1991).

В українському синтаксисі теж відсутній єдиний погляд на ці структури. Вони розглядаються:

- 1) як безособові речення (Курс сучасної української літературної мови. 1951; Кулик, 1965; Сучасна українська мова, 1997);

2) як різновид інфінітивних речень (Сучасна українська літературна мова: Синтаксис, 1972; Арполенко, Забеліна, 1982; Слинко, Гуйванюк, Кобилянська, 1994);

3) як безособово-інфінітивні речення (Матвійас, 1962).

Питання про граматичну природу прономінально-інфінітивних безособових речень до сьогодні залишається суперечливим.

У сучасному мовознавстві актуальним стало дослідження речення за допомогою поняття структурної схеми. Поняття структурної схеми речення, починаючи з 70-х років, активно використовується в русистичі. При цьому структурна схема простого речення розуміється як мінімальний зразок, "призначений для того, щоб, наповнюючись конкретним лексичним матеріалом, стати повідомленням про якусь дійсність" (Грамматика современного русского языка, 1970, с. 541). Белошапкова В.А. уточнює це поняття, як "узагальнений зразок, що містить мінімум компонентів, необхідних для побудови речення (Белошапкова, 1989, с. 634). Поняття структурної схеми базується на традиційному поділі речень за складом головних членів і їх формою. Компоненти структурної схеми позначаються буквами латинського алфавіту.

Простежуються різні підходи до визначення структурної схеми прономінально-інфінітивних безособових речень:

1) $Inf_{neg} Praed/pron2^{28}$ (Грамматика современного русского литературного языка, 1970);

2) $Pron_{neg} Inf$ (Русская грамматика: В 2 т.-т.2, 1980);

3) $Cor\ 3/n\ Pron_{neg\ mod}\ Inf$ (Белошапкова, 1989);

4) $Pron_{(neg)}\ Inf\ Vf_{\text{бнт}}$ (Брицын, 1990).

Однак, незважаючи на різноманітність поглядів, підхід до прономінально-інфінітивних безособових конструкцій відзначається одностайністю. Розглядаються лише особливості їх структури, зокрема компоненти, що складають предикативний мінімум речення. Змістова специфіка цих реченьових одиниць залишається поза увагою. Щоправда, Белошапкова В.А. у своїх лекціях вказує на особливості семантики аналізованих речень, зокрема на суб'єктивно-модальне значення займенників (прислівників). Спробу семантичного аналізу прономінально-інфінітивних безособових конструкцій роблять Брицын В. М. (Брицын, 1990) та автори книги "Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові" Арполенко Г.П. і Забеліна В.П. (Арполенко, Забеліна, 1982). Проте ці спроби не вишились у спеціальну монографію. Така непослідовність досліджень призвела до відсутності усталеного погляду

²⁸ Символи позначають: *Praed* — дієслово-зв'язка, *Cor* — дієслово-зв'язка, індекс *3/n* — граматичні показники безособової форми (*S* — ооина, *3* — 3-тя особа, *n* — середній рід), *Vf_{бнт}* — дієслово буття, *Pron_{neg}* — заперечний займенник, *Inf* — інфінітив.

на місце прономінально-інфінітивних безособових речень у системі синтаксичних одиниць. Тому актуальним є аналіз цих конструкцій у контексті сучасних поглядів на речення як багатопланову єдність.

Згідно з цими поглядами, речення виявляється в 2-х аспектах: статичному (конструктивному) та динамічному (комунікативному). На статичному рівні речення характеризується як структурна і змістова одиниця. Відповідно розглядаються дві системи його організації: формальна і семантична. Формальна організація речення досліджується за допомогою поняття структурної схеми. Семантика речення усвідомлюється як типовий інформативний зміст, абстрагований від конкретного лексичного наповнення синтаксичних позицій і досліджується за допомогою поняття пропозиції, що є моделлю ситуації, події, яку позначає речення.

Проаналізований матеріал показує, що компоненти структурної схеми прономінально-інфінітивних безособових речень (Сор§ 3/п Проп-пег mod Inf) виражають загальне значення можливості/неможливості та непотрібності здійснення дії. Наприклад: *Нема чого йому (Степану) боятися!* [Математика — він чудово її знає] (В.Підмогильний) -пор.: *"не потрібно йому (Степану) боятися"*; [-чого кульгаси? — Пробуртили ногу. — То сядь спочинь — А] ніколи мені (Л.Костенко) — пор.: *"мені не можна відпочивати"*. Це значення формує семантику структурної схеми, яка є основою змісту, що конкретизується на лексичному рівні.

Проведений структурно-семантичний аналіз прономінально-інфінітивних безособових речень дає підстави стверджувати, що на докомунікативному рівні ці конструкції вирізняються специфікою формальної та змістової організації та становлять окремий тип у класифікаційній системі односкладних речень сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 44-49.
2. Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке. — М.: Просвещение, 1968. — 113 с.
3. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. — М.: Высшая школа, 1977. — 248 с.
4. Белошапкова В.А. Современный русский язык — М.: Высшая школа, 1989. — 800 с.
5. Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. — К.: Наук. думка, 1990. — С. 182-188.
6. Востоков А.Х. Русская грамматика. Прибавление ко II ч., §3. Спб., 1835.

7. Галкина — Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке. — М.: Изд-во МГУ, 1958.
8. Гвоздѣв А.Н. Современный русский литературный язык. — М.: Учпедгиз, 1958. — ч. 2. — С. 96.
9. Грамматика современного русского литературного языка. — М.: Наука, 1970. — 246 с.
10. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис. — К.: Рад. школа, 1965. — ч. 2. — С. 97.
11. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис // За ред. Л.Я.Будаконського. — К.: Рад. школа, 1951. — т. 2. — С. 60.
12. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. — М.: Высшая школа, 1974. — С. 32.
13. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенників в українській мові. — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — С.97.
14. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном просвещении. — М.: Учпедгиз, 1933. — С. 331.
15. Слинько І.І., Гуйванок Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. — К.: Вища школа, 1994. — С. 227-231.
16. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис // За ред. І.К.Білодіда. — К.: Наук. думка, 1972. — С 254.
17. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарев, В.В. Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. — К.: Либідь, 1997. — 400 с.
18. Тимофеев К.А. Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка. — М.: Учпедгиз, 1950. — С. 289-291.
19. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. — Л.: Учпедгиз, 1941. — С. 145,149.
20. Шабалина Т.Я. Структура и семантика безлично-инфинитивных предложений в современном русском языке. — М.: АДКФН Московский педагогический областной институт им. Н. К. Крупской, 1991. — 16 с.